

SÖZLÜK BİLİMİ AÇISINDAN TUHFETÜ'L-ERİBİN-NÂFİ'A LİR-RÛHÂNÎ VE'T-TABÎB

LEXICOLOGY OF TUHFETÜ'L-ERİBİN-NÂFİ'A LİR-RÛHÂNÎ VE'T-TABÎB

Ali Kemal ŞAŞ*

Öz

Türkçe müstakil tıp ve eczacılık sözlükleri 17. yüzyıldan sonra görülmeye başlar. Bu tarihten önceki eserler bağımsız birer sözlük değil “müfredât” olarak adlandırılan eserler içerisinde yer alan sözlük bölümleridir. Tuhfetü'l-Eribin-Nâfi'a lir-Rûhânî ve'-Tabîb 17. yüzyılda, Hezarfen Hüseyin Efendi tarafından yazılmış ve içerisinde birbirinden bağımsız iki sözlük bulunan müfredat türü bir eserdir. Çalışmada bu sözlüklerde bulunan madde başı kelimeler eserdeki anlamlarıyla birlikte verilmiş ve sözlükler, sözlük bilimi açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tuhfetü'l-Eribin-Nâfi'a lir-Rûhânî ve'-Tabîb, 17. yüzyıl tıp terimleri, sözlük bilimi.

Abstract

Turkish detached medical and pharmacy glossaries are started to be seen after the 17th century. Works exist earlier than this date are not independent glossaries but glossary sections take part in the works called “müfredât”. Tuhfetü'l-Eribin-Nâfi'a lir-Rûhânî ve'-Tabîb is a work of the “müfredât” type written by Hezarfen Hüseyin Efendi in the 17th century that involves two independent glossaries in it. In this work; lexical entries that presented in these glossaries are given with their glossary meanings and analyzed lexicologically.

Key Words: Tuhfetü'l-Eribin-Nâfi'a lir-Rûhânî ve'-Tabîb, 17th. Century Medicine Terms, Lexicology.

Giriş

Hazırlanış amaçları ve taşıdıkları nitelikler bakımından pek çok gruba ayrılabilen sözlüklerin, ele alınan söz varlığının niteliğine göre, bir türü de terim sözlükleridir (Aksan, 2007: 76). Terim sözlükleri, “bilimin çeşitli dallarıyla ilgili terimleri kapsayarak, bu terimlerin bildirdiği kavramları açıklamayı amaç edinen” (Karaağaç, 2013: 781) sözlüklerdir.

İnsanoğlunun bilimsel ve sanatsal alanlardaki bilgi birikiminin artmasıyla ihtiyaç haline gelen terim sözlüklerinin bir türü de tıp ve eczacılık sözlükleridir. Tarihte bilinen en eski tıp ve eczacılık metni M. Ö. 2000'lerde Sümer dilinde yazılmış bir kil tablettir. Her iki yüzündeki üç sütunda, ilaç yapımında kullanılan maddeleri 13 grup halinde veren tabletin birinci sütununda bitki adları, ikinci sütununda bu bitkilerin hangi hastalıklara iyi geldiği, üçüncü sütununda ise söz konusu bitkilerin hazırlanışı ve kullanılışı hakkında bilgiler verilmektedir (Bayat, 2010: 52). Bu eser, sonraki dönemlerde yazılan tıp ve eczacılık sözlüklerinin atası olarak değerlendirilebilir.

* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Bilim Dalı Doktora Öğrencisi (kemalsas10@gmail.com)

Türk diliyle yazılmış, bilinen en eski tıbbi metin Uygur dönemine aittir (Sertkaya, 1997: 359). Ancak Türkçe tıp terminolojisinin oluşmaya başlaması Eski Anadolu Türkçesi dönemine denk gelmektedir. “13. yüzyılın başlarında, Hoca Bereket tarafından yazılan Tuhfe-i Mübârizî Türkçe yazılmış ilk tıp metni olarak kabul edilmektedir” (Canpolat, 2007: 9). Yazılış tarihini bildiğimiz ilk tercüme eser ise, 13. yüzyılın ünlü botanik bilgini İbnü'l-Baytar'ın Kitâbu'l-Câmî fi-Edviyetü'l-Müfrede adlı eserinin kısaltılarak Türkçeye çevirisi olan Edviye-i Müfrede'dir (Adıvar, 1982: 20). İlk dönem Türkçe tıp kitapları, tıp terminolojisi açısından, klasik İslam tıp literatürünün devamı niteliğindedir. (Tokaç, 2006: 165).

Türk diliyle yazılmış müstakil tıp ve eczacılık sözlükleri 17. yüzyıldan sonra görülmeye başlar. Bu tarihten önceki eserler bağımsız birer sözlük değil “müfredat” olarak adlandırılan eserler içerisinde yer alan sözlük bölümleridir. Edviye-i Müfrede'nin IV. bölümü, tıbbi terimler sözlüğü olarak hazırlanmış ilk eser olarak kabul edilebilir. (Canpolat, 2007: 13). Edviye-i Müfrede'den sonra içerisinde tıp ve eczacılık sözlüğü barındıran pek çok eser yazılmıştır. Bunların en önemlilerinden biri de Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Tuhfetü'l-Erîbin-Nâfi' a lir-Rûhânî ve'-Tabîb (TENRT) adlı eseridir.

Günümüzde daha çok tarihçi ve ansiklopedist kimliğiyle tanınan Hezarfen Hüseyin Efendi IV. Mehmet döneminin önemli bilginlerindedir (DİA C. 18. 554.) Başta tarih olmak üzere pek çok alanda eserler vermiş olan Hüseyin Efendi'nin en önemli yönlerinden biri de sözlükçülüğüdür. Onun, TENRT'ten başka Arapça - Türkçe ve Türkçe-Arapça şeklinde düzenlenmiş Lisanü'l-Etibbâ ile Türkçe tıbbî terimlerin Arapça, Farsça ve Yunanca karşılıklarının verildiği Fihrisü'l-Ervâm adlı tıp ve eczacılık sözlükleri vardır (Tokaç, 2006: 173-174). Ayrıca, Kitâb-ı Lûgat-ı Hindî adında Hintçe-Farsça-Türkçe şeklinde düzenlenmiş çok dilli bir sözlüğe de sahiptir.

TENRT'in bilinen sekiz nüshası vardır. Bu nüshalar; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi nr. 4486'da, Milli Kütüphane nr. 2051'de, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Reşid Efendi Koleksiyonu nr. 710'da, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Koleksiyonu nr. 2086'da, Nuruosmaniye Kütüphanesi nr. 3466'da, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu Tıbbî Turkî Talat 2'de, Bosna Hersek Gazi Husrev Kütüphanesi R. 986'da ve Mescid-i el-Hac Namr an-Nablusi nr. 38'de bulunmaktadır. Eserin Kültür ve Turizm Bakanlığının yazmalar.gov.tr internet sitesinde, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi nr. 1941'de farklı bir nüshasının olduğu görülmektedir. Ancak bu nüsha Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi nr. 4486'daki nüshadır. Aynı eser yanlışlıkla iki kez kaydedilmiştir.

Bu çalışmada, eserin Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi nr. 4486'da bulunan nüshası esas alınmış; varak ve satır numaraları bu nüshaya göre verilmiştir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan nüsha 121 varaktan oluşmaktadır. İlk yetmiş bir varak nesih hatla yazılmış olan nüshanın geri kalan kısmı ise talik hatla yazılmıştır.

Hezarfen Hüseyin Efendi, TENRT'i daha önce tertip ettiği Lisânü'l-Etibbâ adlı tıp ve eczacılık sözlüğünün haşiyesi olarak yazmıştır. Yazar bu durumu ve eserini yazış sebebini şu şekilde açıklamaktadır: “... *sebeb-i ta'ôrîr-i kitâb budur ki bu 'âbd-i faûir Öüseyin eş-Şehir be-Hezârfenn bundan aüdem cemè ve te'lîf eyledigüm Lisân-ı Eüıbbâ ismiyle müsemmâ luâatu ôâşiyesine ôıfô-ı âıóóat ve izâle-i emrâz u èilel içün mücerreb*

ókemÀ-1 YÿnÀniyyÿn ve óuõõÁú-1 eùıbbÀ-1 èArab ve èAcem ve Rÿm ittifÀú itdükleri güzide ve mücerreb müfredÀt-1 edviye ve mürekkebÀt-1 aàdiyyenü menÀfiè ve zararlarını ve keyfiyyet-i tenÀvül ve istièmÀlini iòtiãÀr üzere taórìr ve beyÀn eyledügümüz minhleri ol ÓÁşiyeden tecrid ve bu cerideye derc ve taórìr itdüm ki óin-i iótiyÀcda düstyru'1-èamel ola" (Hezarfen Hüseyin, 1/a 3-8).

Eser üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk 20 varaktan oluşan birinci bölümünde genel tıp bilgilerinin yanı sıra dünyadaki iklim çeşitlerinden, mevsimlerin insan bünyesi üzerindeki etkilerinden, hekimlerin sorumluluklarından, dünyanın ve canlıların yaratılışından, eski tıp anlayışına göre hangi organın hangi gezegene ait olduğundan, hastalıklardan ve insan organlarından bahsedilmektedir. 21.-94. varakları kapsayan ikinci bölüm ise çalışmamızın konusunu oluşturan tıp ve eczacılık lügatidir. Üçüncü bölümde ise, eski tıp anlayışına göre, hangi bitkinin hangi gezegene ait olduğunun; hastalıklara ve organlara iyi gelen bitki ve ilaçların özelliklerinin yanında tedavi amaçlı kullanılan şarap, macun, tiryak, cevaşır, hap, şerbet, ayaric, sefuf, kurs, şaf, tıla, zımad, dühn, zerur, hukne, merhem, gibi pek çok tıbbi maddenin nasıl hazırlanacağı ve ne amaçla kullanılacağına dair bilgiler verilmektedir. Ayrıca bu bölümde, ikinci bölümden bağımsız olan ve 172 madde başından oluşan bir sözlük de mevcuttur.

Arap sözlükçülük geleneğine göre alfabetik olarak düzenlenen (Yavuzarslan, 2009: 3) TENRT'in ikinci bölümündeki terim sözlüğü yirmi sekiz fasıldan oluşmaktadır. Bu fasıllarda nebati, hayvani ve madeni devalardan oluşan 433 madde başı kelime mevcuttur. Bu madde başı kelimeler ve kelimelerin eserdeki anlamları şunlardır:

óarfü'1-hemze ve'1-elif

ıürilÀl ve'1-ıürilÀl: İsm-i Berberidür Türkide úuzúun ayaàı dirler úoraú otına be zer. [21/a 3 - 4]

aràış: İsm-i Berberidür Türkide úaramuú köki kabuàı ve úadın (13) úuzluàı kökünü úabuàuna dirler. [21/a 11 - 12]

Àlüsen: İsm-i YÿnÀnidür Türkide óusn-i yÿsuf ve naôar otı ve baèzı yerlerde úuduz otı dirler. [21/a 18 - 20]

ÁúaÀr: İsm-i Berberidür Türkide hilÀliyye otı ve büyük úalbur dirler. [21/a 25 - 21/b 2]

el-abÀr: Yanmış úurşun. [21/b 6]

el-ebreşim: İbrişim didükleri meşhÿr nesne. [21/b 16 - 17]

el-abanÿs: Bir meşhÿr muèteber aàaçdur Türkide daòı abanÿz ve abanÿs dirler. [21/b 21 - 22]

ebÿ celsÀ: Türkide eşek mÀrÿlı e lik daòı dirler èArabisi şeceretü'd-dem ve riclü'1-óamÀm hassü'1-óimÀr óamirÀ daòı dirler. [21/b 25 - 22/a 1]

ebhel: Úaà servisi ve ardıç daòı dirler. [22/a 6 - 7]

el-utrucce ve'1-utruc: Aàaç úavunı. [22/a 13 - 14]

iâmid: Göze çekecek sürmedür Kaèbe sürmesi ve IãfahÀni sürmesi daòı dirler [22/a 21 - 22]

iccÀãa: Erik didükleri yemiş. [22/b 1 - 2]

el-iõòiret: Bir otdur ki mekke ayruàì dirler gökcek úoúulu otdur cemèi uõòur gelür bi-óaõfi't-tÀ' òilÀl-i mÀmÿn ve tìn-i mekki daòì dirler. [22/b 7 - 8]

aõÀrÀúì: Güçlebüken dirler munúur gibi bir şeydür ve úaràÀbüken daòì dirler. [22/b 12 - 13]

aõeryÿn: äarì nergis didükleri çiçekdür. [22/b 18 - 19]

aõÀnü'l-fÀr: Üç nevè olur birisi býstÀnì ikisi berrì býstÀnì nevèine ballú otì dirler [22/b 24 - 25]

aruzz: Pirince dirler. [23/a 3 - 4]

eràuvÀn: Bir úızıl çiçekdür FÀrisiden èArabì úılınmışdur bu a ercuvÀn daòì dirler. [23/a 7 - 9]

erneb: Üavşan didükleri cÀnver. [23/a 12 - 13]

asÀrÿn: Türkide çetük otì ve kedi otì dirler èArabide óaşışet'ü's-sinnevr dirler FÀriside nÀrdìn-i deştì dirler. [23/a 22 -23]

isfidÀc: Türkide üstübec dirler. [23/b 4 - 5]

isfenc: Sünger didükleri nesne Mıãırda hürüşfet dirler. [23/b 12 - 13]

usùyòudÿs: İsm-i YÿnÀnìdür Türkide úarabaş ve úaraúan çiçegi ve úara börklü derler èArabisi mümessiku'l-ervÀó ve mevfiúu'l-ervÀó mekinetü'd-dimÀà dirler. [23/b 15 - 18]

ısfÀnÀc: FÀrisiden muèarrebdür ıspanaú didükleri otdur. [23/b 25]

esúil: İsm-i YÿnÀnìdür Türkide aúa ãoàanı dirler èArabide baãalu'l-àÀr ve baãalu'l-èunãÿl ve baãalu'l-úay daòì dirler. [24/a 3 - 4]

uşne: Türkide belÿü aàacı yosını dirler FÀriside duvÀle dirler. [24/a 20 - 21]

uşaú: İsm-i FÀrisidür úalúan dikeninden alınur bir ãamàdur. [24/b 2]

aãlu's-sÿs: Türkide buyan kökidür. [24/b 7]

aãlu'l-úaaab: Türkide úamış köki úaràì köki daòì dirler. [24/b 11]

aãlu'l-kebere: Kebere kökidür. [24/b 16]

aãlu'l-èulleyú: Bögürtlen dikeninü kökidür. [24/b 20]

ıurıfıl-i kebir: Terkiş bir maècÿndur. [24/b 23]

ıurıfıl-i äaaìr: Bu daòì terkiş bir laùif maècÿndur. [24/b 24]

aõfÀru'ù-ùib: İblis úırnaàì dirler. [25/a 1]

efrencmüşk: Türkide felsegün didükleri bir otdur. [25/a 5 - 6]

afsentìn: İsm-i YÿnÀnìdür Türkide acı pelindür. [25/a 13 - 14]

- afyÿn:** Türkide daòı afyÿn dirler. [25/a 21]
- eftimÿn:** İsm-i YÿnÀnidür Türkide cin äacı dirler baèzıları kÀfir äacı dirler. [25/b 1 - 2]
- efÀèi:** Türkide engerek yılanı dirler. [25/b 8]
- uúóuvÀn:** Türkide büyük pÀpÀdiyÀ ve äıàir gözi daòı dirler. [25/b 19 - 20]
- aúÀúıyÀ:** İsm-i YÿnÀnidür Türkide mıãır dikenı èuãÀresi dirler. [25/b 25 - 26/a 1]
- iklilü'l-melik:** Türkide úoç boynuzı dirler. [26/a 5]
- emsÿó:** Türkide at kuyruàı dirler. [26/a 11]
- emlec:** Hindden gelür bir yemişdür emlec-i hindi dirler. [26/a 17 - 18]
- anberbÀris:** Úadın úuzluàı dirler. [26/a 22 - 23]
- encüdÀn:** Úaãni aàacı dirler. [26/b 5]
- anzurÿt:** Bir dikenlü aàacu zamàıdur. [26/b 12]
- anisÿn:** Türkide anasÿn toðumı direler. [26/b 17]
- infeóe:** Úuzunu ve oàlaàu úursaàı içinde mütevellid (25) olan leben-i cÀmide dirler cemèi enÀfih gelür peynir mÀyesi daòı dirler. [26/b 23 - 25]
- ihlilec-i aãfer:** äarı helile didükleri yemişdür. [27/a 5]
- ihlilec-i murabbÀ:** KÀbili murabbÀsıdur. [27/a 9 - 10]
- ayÀric-i fayúarÀ:** YÿnÀnide acı ayÀric dimekdür. [27/a 17]
- ayÀric-i rÿfis:** AyÀric-i rÿfis demek YÿnÀnide devÀ-ı ilÀhi dimekdür. [27/a 20 - 21]
- óarf'l-bÀ'i**
- bÀbÿnec:** PÀpÀdiyÀ çiçegi. [27/a 23 - 24]
- bÀúlÀ:** Türkide daòı baúla dirler. [27/b 4]
- bÀdrencbÿye:** Oàul otı úoàan otı dirler. [27/b 14]
- bÀmya:** Bamyadır. [27/b 21]
- bÀzincÀn:** BÀzincÀn Türkide daòı bÀzincÀn dirler. [27/b 24]
- bÀdyÀn:** BÀdyÀn didükleri bir yaãıca güzel rÀyióalı ÓıtÀyi bir şeydür úóúusu rÀziyÀne gibi rÀyióası vardur ortasında keçi boynuzı çekirdegi gibi toðumları olur bÀdyÀne demek àÀlibÀ Hind FÀrisi lisÀnında yil sürücü demek olur dirler. [28/a 6 - 9]
- bÀd-zehr:** Türkide pÀn-zehir didükleri úıymetlü ve èaziz úaşdur. [28/a 17 - 18]
- berencÀsef:** İsm-i FÀrisidür Türkide varadıúa ve úovan çiçei aàacı ve ayvaúana dirler. [28/b 7 - 8]
- per-i siyÀvşÀn:** İsm-i PÀrisidür Türkide baldırırúara ve äú sünbüli daòı dirler èArabide küzberetü'l-bir küzberetü'l-úanÀt ve caèdetü'l-úınÀ ve şaèerü'l-âyıl daòı dirler. [28/b 12 - 14]

bezz-i úáúýnÀ: Türkide úarnı yarıú ve baàa yapraàı toðumu dirler. [28/b 18]

bezzü'l-benc: BÀk toðumıdır. [28/b 22]

bezzü'l-kettÀn: KettÀn toðumıdır. [29/a 4]

bezzü'l-kürrÀà: Türkide pırÀàa toðumu dirler. [29/a 10 - 11]

bezzü'l-ancura: Türkide ıãıràan dikenı toðumu dirler. [29/a 15]

besbÀse: Bir aàacu adıdır ve daòı bir ıssı otu adıdır cevz-i bevVÀnu úabuàı dirler. [29/a 19 - 20]

büssed: Úızıl boncuú ve mercÀn köki didükleri nesne. [29/a 15 - 29/b 1]

besfÀyic: èArabisi azrÀsü'l-kele ve teşmiz ve àÀúbü'l-baór ve àÀúbü'l-óacer ve kesirü'l-ercel dirler Türkide çıyan otı dirler ve besfÀyic daòı dirler. [29/b 5 - 7]

baàal: àoàandur FÀriside biyÀz dirler. [29/b 13]

baàalu'z-ziz: İt keseri ve naòl-ı eràuvÀn daòı dirler. [29/b 19]

baàalu'l-nercis: Nergis çiçeğini àoàanıdır. [29/b 21 - 22]

biùùìò: Úavun didükleri yemiş. [30/a 1]

biùùìò-i zıúúì: ÚÀrpyz didükleri yemiş. [30/a 7]

baùù: Úaz didükleri úuş cemèi buù ve biùÀù gelür. [30/a 12 - 13]

baúlatü'l-óamúÀ: Ve reclé ve farfaò ve óurfe èArabidür Türkide semüzlük otı ve toðmekÀn dirler. [30/a 19 - 20]

belilec: Beliledür ki emlec ve helilec gibi Hindì yemişdür. [30/a 25 - 30/b 1]

belÀdur: YýnÀnide anúardiyÀ dirler úuş yüregine be zer Hindì bir yemişdür. [30/b 5 - 6]

belesÀn: BelesÀn aàacıdır. [30/b 12 - 13]

benefsec: Menevşe didükleri çiçekdür. [30/b 16 - 17]

bým: Bayúuş didükleri úuş cemèi ebVÀm gelür. [30/b 22 - 23]

behen: Óarbkesen dirler bir kökdür ishÀl ve zaòir èilletini fi'l-óÀl giderdiđi için Türkide óarbkesen dirler. [31/a 1 - 2]

beyz: Yumurùadır. [31/a 9]

óarfu' t-tÀi

tüdrüc: Süglün úuşıdır. [31/a 15 - 16]

türbüd: Cebel-i hindì dirler bir otu kökidür. [31/a 19 - 20]

türmüş: Delüce baúla ve acı baúla cühýd baúlası didükleri nesne. [31/b 2 - 3]

terencübün: Bala be zer bir nesnedür gökden aàacları üzerine yaàar menn ve úudret óelVÀsı daòı dirler. [31/b 6 - 7]

teşmizec: Göz úaraca otı çeşmezen dirler. [31/b 12]

tuffÀó: Alma didükleri yemişdür. [31/b 15 - 16]

timsÀó: De izde ve büyük åularda óuãÿãÀ Nilde olan cÀnverdür Türkide daòı timsÀó balıàı dirler. [31/b 24 - 25]

temr: ÖurmÀ yemişi ism-i cinsdür vÀóidesinde temre dirler. [32/a 4 - 10]

temir-i hindi: Baèzi èArab öymer daòı dirler Türkide demirhindidür. [32/a 10]

tenzevi: Türkide tenzevi-i òiùÀyi dirler bir terkibdür. [32/a 14]

týt-ı óulv: Türkide beyÀz týt ve ùatlu ùýt dirler. [32/a 21 - 22]

týt-ı şÀmi: SiyÀh týtudur ekşi ùýt. [32/a 25 - 32/b 1]

týderi: Týderi Türkide úúsetmegi ve úaraóasan otı ve astiyan daòı dirler bezrü'l-hÿh ve úaãiãÀ esmÀ-i èArabiyyedür. [32/b 4 - 5]

tin-i raub: TÀze ve yaş incirdür. [32/b 8]

óarfu'â-âÀi

âÀfesiyÀ: İsm-i YÿnÀnide seõÀb-ı berrinü åamàıdur teãny daòı dirler Türkide deryas dirler [32/b 14 - 15]

åaèleb: Dilki didükleri cÀnver cemèi saèÀlib gelür. [32/b 19]

åüfl: Her nesnenü köpügi ve çökegi cemèi eãfÀl gelür. [32/b 23 - 24]

åelc: Úar didükleri nesne cemèi åülÿc gelür ùoluya celid dirler. [33/a 2]

åemeretü't-úarfÀ: Ilàun yemişidür. [33/a 9]

åým: åarımsaú ve ziyÀde acısına åým-ı èanif dirler [33/a 14 - 15]

åil: Türkide ayrıú otı dirler. [33/a 21- 22]

óarfü'l-cim

cÀvers: FÀrisiden muèarrebdür úızıl úarıdur. [33/a 22- 33/b 1]

cÀvşir: FÀrisiden muèarrebdür Türkide daòı cÀvşir ve oàlan aşı dirler. [33/b 5 - 6]

cübn: Peynir didükleri nesne. [33/b 9 - 10]

cesin ve caããin: èArabide ve Türkide alçı didükleri kirec gibi úaşdur. [33/b 17 - 18]

cedvÀr: Türkide cedvÀr-ı hindi ve aàular köki dirler. [33/b 23]

cezer: HÀvuc ki keşür daòı dirler. [34/a 13]

ceblehenc: åarı diken toóumıdur cebel-i hindi dirler. [34/a 19 - 20]

celid: Buz didükleri ùo mış åudur. [34/a 24]

cünd-i bidester: Türkide úunduz òayÀsı dirler. [34/b 9]

cevz-i rjmi: Úoz didükleri nesne cemèi ecvÀz gelür òasaf daòì dirler. [34/b 14 - 15]

cevz-i bevvÀ: Küçük hindistÀn cevizidür cevzü'ù-ùìb daòì dirler. [34/b 19 - 20]

cevzü's-serv: Serv úozaàìdur. [34/b 23 - 24]

óarfu'l-óÀ

óabbu'l-belesÀn: BelesÀn toòumìdur. [35/a 5]

óabbu'l-fÀr: Defne yemişidür. [35/a 10 - 11]

óacerü'l-yehyd: Benì isrÀil zeytynì didükleri ùaşdur. [35/a 14 - 15]

óacerü'l-baúar: Óarza dirler àìàìrdan çìúar pÀn zehire be zer FÀriside gÀv-ı zehre dirler. [35/a 20 - 21]

óacerü'l-isfenc: Sünger içinde bulunan ùaşdur buzÀúu'l-úamer ve óÀÀu'l-isfenc daòì dirler. [35/a 24 - 25]

óacerü'l-óyt: Balíú beynisi içinde olan ùaşdur. [35/b 2 - 3]

óadìd: Demürdür. [35/b 4]

óarmal: Yüzerlik otı óÀ ile ve òÀ ile daòì luàatdür. [35/b 10 - 11]

óarşef: Kenger otı ki dikenli ot dirler býstÀnì ki enginÀriyye daòì dirler. [35/b 10 - 11]

óaşışetü'z-zücÀc: Yapışàan otıdur. [35/b 21 - 22]

óìārım: Üzüm úoruàì. [36/a 1]

óìltià: ÚÀsnì didükleri àamà. [36/a 5 - 6]

óimÀr: Eşek. [36/a 15]

óımmaã: Noóyd. [36/a 18]

óummÀz: Úuzı úulaàì didükleri otudur. [36/a 25 - 36/b 1]

óınùa: Buàday. [36/b 5]

óanòal: Úaràa dülegi ebý ceól úarbýzı dirler. [36/b 5 - 6]

óýlÀn-ı mekkì: ÓýlÀn-ı mekkì dirler bir siyÀh şekil zift gibi bir şeydür. [36/b 11 - 12]

óarfü'l-òÀ

òubbÀzi: Ebe gümeçi didükleri ot. [36/b 16]

òardal: Òardal didükleri maèryf nesnedür. [36/b 21]

òarbaú-ı esved: Ot úaraca otı didükleri nesnedür. [37/a 2 - 3]

òarbaú-ı ebyaz: Türkide mÀrylcuú ve úar çiçeği daòì dirler. [37/a 8 - 9]

òass: MÀryl didükleri nesne. [37/a 13]

òaşòÀş-ı ebyaz: Aú óaşòÀş dirler. [37/a 17 - 18]

òuäyü'á-àaèleb: Dilki taşaàì direler bir ot kökidür. [37/b 1]

òaumì: ÒÀem çiçeği didükleri çiçekdür. [37/b 5 - 6]

òillÀf: Türkide söğüd aacı dirler. [37/b 12 - 13]

òall: Sirke ziyÀde âarb sirkeye òall-i âeúif dirler. [37/b 21]

òallu'l-èunãul: Aua äoàanı sirkesidür. [38/a 2]

òavlıncÀn: Úaraúan dirler. [38/a 9]

òıyÀrşenbe: ÒıyÀrşenbe didükleri nesne. [38/a 17]

òiri: Bir çiçekdür şebbÿy dirler. [38/b 4]

òuryş: Türkide bednus dirler èArabide dik dirler. [38/b 9 - 10]

óarfu'd-dÀl

dÀr-ı fülful: Türkide daòı dÀr-ı fulful dirler. [38/b 16]

dÀrü'ã-âini: Muêarrebèan dÀrçin FÀrisi ve Türkide daòı dÀrçin dirler. [38/b 22]

dürrÀc: Bir úuşdur ki Türkide daòı dürrÀc dirler baèızılar süglündür didiler. [39/a 7 - 8]

derÿnec-i èaúrebì: Çıyan otı dirler. [39/a 14]

demü'l-aòaveyn: İki úardaş úanı dirler. [39/a 23 - 24]

dÿüÿ: YabÀn havicinü toòumıdır. [39/b 4]

dÿdu'l-úazz: İbrişim úurdıdır. [39/b 10 - 11]

dühnü'l-verd: Gül yaàıdır. [39/b 14]

dühnü'l-babÿnec: PÀpÀdiyÀ yaàıdır. [39/b 17 - 18]

dühnü'l-yÀsemìn: YÀsemìn yaàıdır. [39/b 20]

dühn-i zaúúÿm: Zaúúÿm yemişinü çekirdeği içi yaàıdır. [40/a 1]

dehnec: Dehnec didükleri úaş. [40/a 5]

óarfü'ö-öÀl

öi'b: Úurd hemze ile ve hemzesiz luàatdır. [40/a 12]

öerÀric: Banbul úurdı didükleri böcekdür ki aàulularındandır bu óayvÀn úızıl arı gibi olur ve uçar ve siyÀh nouàaları olur. [40/a 16 - 18]

öeheb: Altun cemèi öühÿb gelir. [40/a 25]

óarfu'r-rÀi

rÀvend-i çini: RÀvend-i çini didükleri âarı kökdür. [40/b 7 - 8]

ribÀyis: Işàun didükleri ot. [40/b 17]

ruóÀm: Mermer didükleri aú úaşdur. [40/b 18]

reşÀd: Acı tere didükleri ot. [40/b 22 - 23]

raãÀsu'l-beyz: ÚalÀydur FÀriside erzizdür. [41/a 1]

rummÀn: NÀr didükleri yemiş. [41/a 6 - 7]

rummÀn-ı muzz: Ekşi şekl olan nÀrdur ki a a lüffÀn dirler. [41/a 16]

rìbÀâ: RibÀc didükleri ot ki FÀriside ve Türkide ışaun ıřòun dirler. [41/a 19 - 20]

rÀziyÀne: Bir maèryf sebzedür. [41/a 22]

rÀsin: Anduz otı. [41/b 8]

óarfü' z-zÀ'

zÀc: Bir úaç nevè olur beyÀz ve úızıl ve yeşil ve āarı olur beyÀza úulúadis ve řyàÀr dirler YynÀnda òalúısın dirler úızıl zÀca sÿri dirler yeşil zÀca úalúas ve úulúand dirler [41/b 16 - 18]

zebìb: Úurı úzümdir baèzılar muùlaú úızıl úzüme zebìb dirler. [41/b 22 - 23]

zebÀd: Úalye miski dirler misk kedisinü kiridür. [42/a 2 - 3]

zurunbÀd: ZurunbÀd dirler bir kökdür. [42/a 9]

zaàferÀn: Türkide daòı zaàferÀn dirler. [42/a 15]

zümürrüd: Zümürrüd didükleri yeşil úaşdur şerif ve nefis cevherdür. [42/a 23]

zencebìl: Türkide daòı zencebìl dirler. [42/b 7]

zyfÀ-yı yÀbis: Türkide çördük dirler boàum boàum olur yapraàı rÀziyÀne yapraàına be zer. [42/b 15 - 16]

zyfÀ-yı raùb: Yaş zyfÀdur úoyun yüreginden alınan kir ve yaàıdur. [42/b 21 - 22]

zeytÿn: Bir meşÿr yemişü adıdur Türkide ve FÀriside daòı zeytÿn dirler. [43/a 2 - 3]

zeyt: Zeyt yaàı ki yetişmiş zeytÿndan alınur. [43/a 17]

zìbaú: Türkide cıva dirler. [43/a 24]

óarfu' s-sìn

sÀsÀliyÿs: Bu a baèzı yerlerde Türkice bednÿs gözi dirler. [43/b 4]

sÀdec: SÀdec-i hindi ve rÿmi olur yapraàı cevz yapraàı gibi olur āu yüzinde peydÀ olur èadesü'l-mÀ gibi köki olmaz dirler. [43/b 10 - 11]

sibistÀn: Türkide ökse yemişine dirler. [43/b 17]

serv: Serv aàacı. [43/b 22]

seòÀb: àadef dirler bir otdur çirkin rÀyióası olur. [44/a 5 - 6]

serùÀn-ı baòri: De iz yengacidür. [44/a 13 - 14]

suèd köki: Üopalaú didükleri kök. [44/a 19]

sefercel: Türkide ayva didükleri yemiş. [44/a 25 - 44/b 1]

suúÿlyÿ fenderiyÿn: İsm-i YynÀnidür bir otdur kim úaşlu ve gölgelü yerlerde yer üstine döşenür çiçeği ve yemişi olmaz yapraàı besfÀyic yapraàına be zer Türkide ùalaú otı dirler. [44/b 7 - 9]

saúanúýr: Saúanúýr ballàı Mıãır Nılinde olur timsÀó neslindendür. [44/b 16 - 17]

saúmýniyÀ: Türkide maómýde dirler. [45/a 3]

sükker: Türkide şeker didükleri nesne. [45/a 10]

selòü'l-óayye: Yılan úavı. [45/a 21]

silú: İki nevè olur birine pÀzý ve birine bancar dirler pÀzý beyÀž olur ve yapraàı siyÀh gibi olur pancÀr nevèinü köki şalàam kökine be zer lÀkin úırmızı şekil olur çügündür daòı dirler. [45/b 3 - 5]

seliòe: Türkide daòı seliòe dirler bir çalını köki úabuàıdur. [45/b 11 - 12]

summÀú: äummÀú didükleri úırmızı óabb. [45/b 18]

simsim: Yaèni sýsÀm didükleri dÀne. [46/a 1]

semn: ÓayvÀnu südinden ve yoàurdından olan yaàdur. [46/a 9 - 10]

semek: Ballú ki meşhýrdur. [46/a 18]

semek-i äaydÀ: Saúankýri dirler bir muúavvi kelerdür küçükdür ŞÀmda äaydÀ nÀm maóalle úarib bir bı ar ballàıdur. [46/b 8 - 10]

senÀ: Bir aàacu yapraàıdur ki maražaya devÀ iderler eyüsi Mekkidür a a nisbet idüb sinÀmeki dirler. [46/b 15 - 17]

sünbül: Üç dürlü edviyeye iùlÀú olunur biri sünbül-i hindidür ki sünbül-i úayyib ve sünbül-i èaãÀfir daòı dirler ve YýnÀnca nÀrdin dirler ikinci sünbül-i rýmídür ki sünbül-i aúliùü dirler çetük otını bir nevèidür üçüncü sünbül-i cebelidür ki yapraàı ve budaàı doàa dikenine be zer ammÀ dikenini olmaz úóúusı öyb olur sünbülü'ù-úayyib dirler. [46/b 25 - 47/a 4]

sincÀb: Teyin didükleri cÀnver. [47/a 9 - 10]

senderýs: Bir äaru äamàdur ki kehrübÀya be zer òÀm kehrübÀ dirler. [47/a 12]

sýrincÀn: Bir otu kökidür ki zaàferÀn çiçegi olur úış Àdirinde òÀhir olur egri kestÀne dirler. [47/a 17 - 19]

sýbiyyÀ: Birinciden eyledükleri bozadur. [47/a 25]

sýs: Buyan didükleri ot ki köki úatlu olur menfaèati aãıl kökindedür èirúu's-sýs dirler. [47/b 4 - 5]

sibiyÀ: İsm-i Rýmídür başında dil gibi ústi úaşa be zer ve içi beyÀž ve yumşau kemük çıúar ve èArabide lisÀnü'l-baór ve úanÀùir daòı dirler. [47/b 10 - 11]

óarfu'l-şin

şÀdenc: FÀrisiden muèarrebdür úan úaşı dirler mercimege be zer. [47/b 18 - 19]

şÀhterec: ŞÀhtere didükleri otu. [48/a 6]

şibiâ: Üoraú otı. [48/a 15]

şÿniz: Úara çörek otı ki óabbetü's-sevdÀ daòı dirler. [48/a 24]

şirec: Şırlaàan yaàı dirler. [48/b 8]

şir-òışk: Aàaçlar ve úaşlar üstine yaàan úudret óelvÀsıdur FÀrisiden muèarrebdür şirin-òuşk dimekdür. [48/b 14 - 15]

óarfu' ã-ãÀd

ãÀbÿn: EbuúurÀù ãanèatıdur. [48/b 20 - 21]

ãabır: Bir ot edviyedür ki èinde'l-eùıbbÀ anu èuãÀresi murÀd olur. [49/a 1 - 2]

ãaèeter: Güveygü otı ve keklik otı didükleri ot. [49/a 10 - 11]

ãaèeter-i bÀbilì: Büyük yapraúlı keklik otıdur bunu başında çiçekleri çoú olur. [49/a 21]

ãamà: Aàac ãaúızı ve aàac küsbesi ve zamú daòı dirler. [49/a 25 - 49/b 1]

ãandal: Úayyibü'r-rÀyióa bir aàaçdur ki Hind vilÀyetinden gelür. [49/b 7 - 8]

ãanavber: Çam aàacı. [49/b 15]

óarfu' z-zÀd

zÀn: Úoyun eti. [49/b 20]

zıfdaè: Úurbaàa didükleri meşhÿrdur. [50/a 1 - 2]

óarfu' ù-ùÀi

ùebÀşir: Bir meşhÿr devÀdur ki úıååÀ'-i hindi rió-i şedidde birbirine ùóunmasından muóteriú olub kül olur kül içinde bulunur. [50/a 13 - 14]

ùuólüb: äü üzerinde olan otluú gibi yoãun ki ùuólübü'l-mÀ' dirler. [50/a 21 - 22]

ùaròÿn: Meşhÿr bir otu adıdur. [50/b 1]

ùalú: Oàlan burısı ve bir nevé úat úat berrÀú úaşdur aú olur ve ãarı olur kevkebü'l-arz daòı dirler Türkì dilince evren pulı dirler. [50/b 5 - 7]

ùin-i maòtÿm: Türkide daòı ùin-i maòtÿm dirler. [50/b 14 - 15]

ùin-i ermeni: Kil-i ermeni didükleri úızıl ùopraú. [50/b 24 - 25]

ùayhÿc: Baèzılar bu úuşı üveyik úuşıdur dirler. [51/a 5]

óarfu' l-èayn

èÀúırúaróÀ: èBdü'l-úahr didükleri kök ùaròÿn-ı cebelinü kökidür dirler. [51/a 9 - 10]

èÀc: Fıl kemügi ve fil dişi dirler. [51/a 19]

èades: Mercümekdür óubÿbÀtdandur. [51/b 1]

èarèar: Serv aàacı ùaà servisi. [51/b 8]

èaselü'l-naól: Arıdan olan úoàan balı. [51/b 16 - 17]

èaşyetü'l-melik: Melek otı dirler bir otdur àÀyet úıymetlödür Venedigden gelür Venedig tiryÀúına úatarlar Efrenciler anceliúa dirler. [52/a 4 - 5]

èusfÿr: Serçe úuşı didükleri küçükrek úuş. [52/a 11]

èafâ: MÀzy didükleri cevz gibi yemiş. [52/a 17 - 18]

èaúreb: Bir meşhÿr cÀnverdür. [52/a 25]

èaúèaú: äaúääaan didükleri úuş. [52/b 9]

èalaú: Sülük didükleri úurd. [52/b 14]

èulleyú: Bögürtlen didükleri bir dikenlü aâacdur. [52/b 22 - 23]

èilk: Cümle saúız gibiler ki aâızda çignenür èilk dirler. [53/a 6]

èineb: Üzüm. [53/a 25]

èinebu'â-âaèleb: İt üzümü. [53/b 13]

èunnÀb: ÓunnÀb didükleri yemiş. [53/b 21]

èanber: èAnber didükleri rÀyióası güzel buòÿr. [54/a 1 - 2]

èunãul: Aúa äoàanıdur. [54/b 11]

èavsenc: èAvsenc didükleri diken bir úaç nevè olur baèzılar bögürtlen cinsidür ve baèzılar úara çaltı didükleri daòı èavsenc nevèindendür dimişler. [54/b 12 - 14]

èÿd: èÿd aâacı. [54/b 20]

óarfu'l-àayn

àÀr: Defne didükleri aâacu ve yapraàu rÀyióası laùıfdür çiçegi aú ve äarıráu olur yemişi úara zeytÿn gibi olur. [55/a 12 - 13]

àÀfiâ: Úoyun butraâı didükleri otu. [55/a 23]

àÀriúÿn: áÀriúÿn didükleri şey úaùrÀn dirler bir aâaçda mantar gibi biter köbügi dirler. [55/b 3 - 4]

àubeyrÀ: İgde didükleri yemiş. [55/b 13]

óarfu'l-fÀi

fÀnid: Şeker peynir. [55/b 22 - 23]

fÀşrÀ: FÀşrÀ didükleri yabÀn aâmasıdur aú äarmaşıú yabÀn úabaâı daòı dirler kermetü'l-beyzÀ daòı dirler. [56/a 3 - 4]

fÀvÀniyÀ: İsm-i YÿnÀnidür Türkide ayu güli ve şaúÀyıú köki èÿdu'â-âalib daòı dirler. [56/a 14 - 15]

fÀre: äıçan didükleri óayvÀn. [56/a 23]

fücl: Turb didükleri meşhÿr nesne. [56/b 3 - 4]

ferÀric: Küçük òurÿs ki yavrı piliç olub ötmege henüz başlamaya. [56/b 13 - 14]

farÀsiyÿn: İşbu òikr olunan aú farÀlyÿndur. [56/b 18 - 19]

ferbiyÿn: Ferfiyÿn úara äamàdur. [57/a 4]

firÀòu'1-óammÀm: Gögerçin yavrırlarıdır FÀriside kebÿter-i peçe dirler [57/a 12]

fustuú: ŞÀm fustuàı. [57/a 19]

fiżza: Gümüş ki õeheb-i ebyaz daòı dirler FÀriside sım dirler. [57/b 1 - 2]

faurÀsÀliyñ: İsm-i YñnÀnidür yabÀn kerevizi dimekdür èArabide kerefisü'1-cebeli ve FÀriside kerefis-i kÿhi dirler. [57/b 9 - 10]

fulful-i esved: Kara büber dirler. [57/b 13 - 14]

fýdenc: Yarpuz didükleri ot āuda biten yarpuz fýdenc-i nehridür. [57/b 22 - 23]

fýfal: Türkide funduú-ı hindi ve fevret-i mülk daòı dirler. [58/a 8 - 9]

fúvve: Fúvve didükleri úızıl kök. [58/a 13 - 14]

firÿzec: Pırÿze didükleri mÀi uaşdur sÀfirÿs ve óacerü'1-èayn daòı dirler. [58/a 20]

fil: Bir büyük óayvÀndur pil daòı dirler. [58/b 1 - 2]

óarfu'1-úÀf

úÀúule: İki cins olur biri büyük ve biri küçükdür büyüğüne hıl-i bevVÀ dirler küçüğüne hÀl dirler. [58/b 9 - 10]

úabce: Keklik úuşı cemèi úubac ve úıbÀc gelür. [58/b 20]

úıááÀ'-i býstÀni: Uzun òıyÀrdur. [59/a 3]

úıááÀ'ü'1-óimÀr: Eşek òıyÀrıdır úaràa düglegi daòı dirler acı düglüg. [59/a 9 - 10]

úadid: Bastırmadır. [59/a 17]

úarè: Úabaú. [59/a 22]

úarnabiù: Çiçek lahanası dirler. [59/b 6]

úaranfil: Úaranfil. [59/b 10 - 11]

úaranfil-i rÿmi: Úaranfil çiçegi. [59/b 21]

úırfetü'1-úaranfil: Úırfetü'ù-ùıb daòı dirler úaranfil aàacını úabuàıdır dirler. [60/a 3 - 4]

úıruÀs: KÀàıd. [60/a 7]

úardÀmÀnÀ: Geyik zıresidür FÀriside bu a toðum-ı bedrÀn dirler. [60/a 14 - 15]

úarÀāiyÀ ve úarÀsiyÀ: KirÀs didükleri yemiş. [60/a 19 - 20]

úurùum: Aāpÿr didükleri toðum. [60/b 7]

úarÀnyÀ: Úızılıcıú didükleri yemiş. [60/b 19]

úırmız: Didükleri boyacılar úurdıdır. [60/b 23 - 24]

úusù: Topalaú didükleri ot. [61/a 9 - 10]

úáāāab: Úamış ki maèÿfdur. [61/a 22 - 23]

úàùrÀn: ÚàùrÀn didükleri meşhÿr nesne. [61/b 5 - 6]

úuùn: PÀnbÿú cemèi aúùÀn gelür. [61/b 14 - 15]

úafru' l-yehÿd: Zift mÿmyÀsı dirler zift gibi nesnedür. [61/b 23 - 24]

úinneb: Kendir otı. [62/a 8]

úinna: Baèzı èaşşÀbin ve eùıbbÀ bunu uşáu äamàıdur dir otına dÀne çÀdur dirler. [62/a 15 - 16]

úanÿyriyÿn-ı äaàir: Úanÿyriyÿn-ı äaàirü sÀúı ince ve çiçegi ve óabbi úızıl şekl olur köki küçükdür. [62/b 1 - 2]

úahve: Türkide daòı úahve dirler. [62/b 14]

óarfu' l-kÀf

kÀkünc: Úanbil otı ki it üzümünü envÀèından bir nevèdür nÀrenci çiçegi olur FÀriside kÀküne andan muèarrebdür. [63/b 23 - 25]

kÀfÿr: KÀfÿr didükleri beyÀž äamàdur. [64/a 8 - 9]

kÀdi: KÀdi didükleri aàaç òurmÀya be zer. [64/a 20 - 21]

kÀfÿriyye: KÀfÿr otı dirler bunu çiçegi ve otı gerçi ùoraú otına be zer ammÀ bu aú şekl olur ve úóúusı kÀfÿra be zer ol ecilden kÀfÿr otı dirler. [64/b 7 - 9]

kebÀbe: KebÀbe didükleri büber gibi bir siyÀh toðumdur. [64/b 13]

kibrit: Kükürd didükleri şey maèdeni olur äarı ve beyÀž ve úızıl olur. [64/b 23 - 24]

kebere: Kebere didükleri ot aããaf daòı dirler FÀrisiden muèarrebdür. [65/a 7]

keàirÀ: Kitre didükleri nesne ki bir dikenlü aàacu äamàıdur. [65/a 20 - 21]

kürrÀã: Gendene didükleri ot ki pırÀsa daòı dirler. [65/b 5 - 6]

kersene: Purçáu didükleri dÀne mercimege be zer. [65/b 15]

kürneb: Laóana didükleri ot. [65/b 20]

kerefis: Kereviz didükleri ot. [66/a 7]

kerÀviyÀ: Úatluca ot geyik ziresi ve úaraman kemÿnı daòı dirler. [66/a 21 - 22]

kerme-i muèallaúa: SapÀrine didükleri köki uzun ùamarlara be zer bir úulaç úadar olur beyÀž ve azaçıú siyÀha mÀil olur. [66/b 5 - 6]

küzbere: Kişniş didükleri ot ki óubÿbÀtdandur. [66/b 23]

kişmiş: Úuş üzümü. [67/a 10]

kuşÿã: Kuşÿã didükleri ince äarılımiş äarmaşıú otu. [67/a 16]

kem'Àh: Bir aâl úızıla mÀil aú mantardur ki başı yumrı ve degermi olur sÀuí olmaz yaz eyyÀında çoú olur FÀriside semÀrjâ dirler Türkide ùomalan dirler. [67/b 1 - 3]

kümmeârÀ: Armýddur. [67/b 8]

kemmÿn: Kemmÿn-ı nebaúi. [67/b 19]

kemÀderyÿs: İsm-i YÿnÀnidür Türkide yer pelidi dirler úiãaçıú maómÿd dirler. [67/b 25 - 68/a 1]

kündür: Aú günlük didükleri. [68/a 8 - 9]

kündüs: Kündüs didükleri ota Türkice aúsırıú otı ve vıynaú otı dirler. [68/a 23 - 24]

kehrübÀ: KehrübÀr didükleri cevz-i rÿmi aàacını ãamàidur. [68/b 6 - 7]

óarfu' l-lÀm

lÀziverd: Türkide lÀciverd ùaşı dirler. [69/a 9 - 10]

lÀden: LÀden didükleri şey. [69/a 22]

lÀàiye: àiàır úuyruàı ve balıú öldüren daòı dirler YÿnÀnide belÿúi daòı dirler. [69/b 10]

leben: Súd cemìei elbÀn gelür. [69/b 16 - 17]

libe': Aàuz didükleri úoyu súd ki her dişi ùoàursa evÀyilinde olur. [70/a 19 - 20]

leben-i óÀmız: Şol ayrandur ki yaàın alub yoàurt ideler. [70/a 23 - 24]

lebenü' l-baúar: İnek súdidür. [70/b 6]

lebenü' l-maèz: Keçi súdidür. [70/b 10]

leben-i nièÀc: Lebenü'ê-êÀ'n daòı dirler úoyun súdidür. [70/b 17 - 18]

lebenü' l-ütün: Eşek súdidür. [70/b 21]

lebenü' l-insÀn: èAvret súdidür. [71/a 2]

laómü' l-óumlÀn: Úuzı etidür. [71/a 7]

laómü' l-cedy: Oàlaú etidür. [71/a 13]

laómü' l-baúar: àiàır etidür. [71/a 18]

laómü' l-èicl: Buzaàu etidür. [71/a 24]

lióyetü' t-teys: Türkide teke áaúalı yemlik daòı dirler bir otdur bu a Mıàırda eönÀbu' l-òayl daòı dirler Rÿmide traàoboànun dirler lisÀn-ı Laùinde isúorçoza dirler. [71/b 1 - 3]

lisÀnü' l-óamel: Si irli yapraú didükleri ot ki baàa yapraı daòı dirler. [72/a 1 - 2]

lisÀnü' l-èaãÀfir: Úuş dili didükleri nesnedür ki diş budaú aàacını yemişidür. [72/a 12 - 13]

lisÀnü' á-àevr: Türkide daòı lisÀnü' á-àevr ve àiàır dili dirler. [72/a 21]

lisÀnü'l-baór: SîbiyÀ yaèni mürekkeb balıàıdur baèzılar dil balıàı didiler. [72/b 7]

luèyü-ı óabbu'l-úuùn: CÀlinÿsu dur celilü'l-úadr eaôimü'l-nefèdür. [72/b 8 - 9]

lybiyÀ: Bögrülce dedikleri nesnedür ki óubÿbÀtdandur. [72/b 15 - 16]

levz: BÀdemdür. [73/a 3]

levz-i raüb: TÀze çaàladur. [73/a 9]

levzü'l-mürr: Acı bÀdemdür. [73/a 12 - 13]

lyf: Bir otdur Türkice yılan yaadiàı ve yılan bıçaàı ve fil úulaàı daòı dirler. [73/a 22]

lü'lü': İncü didükleri cevherdür. [73/b 9]

limÿn: Meşÿr yemişü adıdur YÿnÀn luàatinden muèarrebdür ve az olur ki nÿni ısuÀt idüb limÿ dirler. [73/b 20 - 21]

leylÀú: Türkice leylÀú çiçegi dirler. [74/a 13]

óarfu'l-mim

mÀ: äudur cemèi miyÀh ve emveh gelür. [74/a 17]

mÀü'l-maüar: Yaàmur äuyıdur. [74/b 18]

mÀ-i bÀrid: äoàú äudur. [74/b 22]

mÀ-ı şedidü'l-berd: áÀyet äoàú äü. [75/a 4]

mÀ-i óAr: Issı äudur. [75/a 11]

mÀü'l-cübn: Peynir äuyıdur. [75/a 21]

mÀü'l-cümme: Cümme dirler bir balıàu içinde ur gibi gibi bir kise içinde olur bir úara äudur FÀriside Àb-ı kumh ve Àb-ı mÀhi kumh daòı dirler. [75/b 20 - 21]

mÀü'l-úaddÀó ve mÀü'z-zehre: Daòı dirler turunc çiçeginü äuyıdur [76/a 4 - 5]

mÀmiâÀ: MÀmiâÀ didükleri ota Türkide äarılıú otı dirler óaşòÀş-ı maürÿnu ve óaşòÀş-ı sevÀóilü bir nevèidür. [76/a 16 - 18]

mÀöeryÿn: Südlegen nevèidür òÀm lÀden daòı dirler. [76/b 14]

mÀmirÀn-ı kebir: Türkide úaramuú köki dirler èırúu'ã-ãufr dirler boyacılar úullanur. [77/a 10 - 11]

mÀhizehrec: Balıú otı ve äiàir úuyruàı ve balıú aàusı daòı dirler. [77/a 17 - 18]

mÀs: ElmÀs úaşıdur ki beyÀz òi-úıymet-i cevherdür àÀyet şaèsaèalu äÀfi olur. [77/b 7 - 8]

mÀmÿnye: Bir maèÿf úaèÀmdur. [78/a 8]

mÀfiş: Yumurúa loúmasıdur. [78/a 9]

mÀr-ı mÀhic: Yılan balıàıdur FÀriside mÀr-ı mÀhi dirler. [78/a 10 - 11]

mÀhÿdÀne: Súdlegen toðumıdır óabbu'1-mülÿk dirler eùıbbÀ àalaùa dúşub baèzılar mülÿk ve selÀùın isimlerinde bunu daòı óabbü's-selÀùın diyü àalaù itdiler ammÀ óabbü's-selÀùın mÀhÿdÀne degildür bu bir õirÀedan uzun olur boàunlı barmaú úadar olur yanlarından yapraúları bÀdÀm yapraàına be zer daòı büyük olur ucında degermice pÀnbÿú úozaàı gibi küçük àılÀfı olur ve içinde üçer dÀnesi olur beyÀž úatlu şekillü kendi istièmÀl olunmaz óabbı ve lebeni yaèni südi istièmÀl olunur. [78/a 16 - 22]

mÀèiz: Keçidür. [78/b 5]

mÀóaaal: Neft-i yezdi dirler bir acı kökdür. [78/b 11 - 12]

meairdiùÿs: Meair maerÿf ve meşÿrdur ki bir mürekkebe devÀdur. [78/b 18 - 19]

meórÿa: Úaani aàacını kökidür aàacına encüdÀn kökine aälü'1-encüdÀn derler. [79/a 6 - 7]

mióleb: MünhÀcu úavli budur ki AðerbÀycÀndan ve NihÀvendden gelür bir óabbdur ki óabbu'1-mióleb dirler ol diyÀru uflÀmÿr aàacıdır dirler. [79/a 10 - 11]

mürdÀsenc: Mürdeseng didükleri bir úaç nevè olur gümüş maèdeninden alduúları aú olur altun maèdeninden àarı olur aelÀsı úurşundan olandur úızıl gibi berrÀú olur. [79/a 20 - 22]

mürr: Bir àamàdur ki aelÀsına mürr-i àÀfi ve mürr-i mekki dirler úızıllıaa mÀil ve beyÀžlu òoş bÿÿ olur ve acı ve aair olur. [79/b 11 - 12]

merúasişÀ: Türkide rÿşenÀ dirler bu úaşa merúasişÀ-ı firengi dirler. [79/b 19 - 20]

mÀü'ş-şaeir: Arpa àuyıdır FÀriside cevÀb dirler. [80/a 7 - 8]

mÀ-i verd: Gül àuyıdır FÀriside gülÀb dirler. [80/a 17 - 18]

misk: Misk didükleri güzel úoúulu meşÿr nesnedür. [80/b 12 - 13]

mişmiş: ZerdÀlÿ ve úayâı didükleri yemişdür. [81/a 8]

maâuaki: Mezdeki didükleri Aú de iz cezirelerinde àakız dirler bir laùlf cezirenü cenÿb úarafında olan mevziède nevèen menegiş aàacına be zer bir aàacu àamàıdır. [81/a 17 - 19]

maàre: Aşı úopraàını bir cinsidür neccÀrlar úullanurlar. [82/a 6 - 7]

muúl: Muúl-i azrÀú didükleri àamàdur muúl-i mekki daòı dirler. [82/a 16]

maúdÀnyş: MaèdÀnyş didükleri otdur ki kerefis-i maúedoni daòı dirler bu cins ot MÀúedoniyeye mensÿbdur MaúedoniyÀ didükleri Úavala úurbında bir yer vardur a a dirler. [82/b 5 - 7]

miló: Úuzdur çouú dürlü olur bir nevèine miló-i èacın dirler ve bir nevèine miló-i enderÀni ki ÓÀcı Bektaş úuzı dirler FÀriside nemek-i úabarzad dirler. [82/b 17 - 18]

mulÿöiyÀ: Bu ot ebe gümecinü bÿstÀnisi nevèindendür. [83/a 11]

menn: Bu a údret óelvÀsı dirler gökden yaàan şeker gibi bir şeydür ve her şey ki gökden bal ve şeker gibi eger agac eger úaş üstine yaàa a a menn dirler siròisht ve gezengübün terencübün daòı dirler. [83/b 1 - 4]

mÿz: Bu mÿz aàacını úadım aalı terkibdendür. [83/b 4 - 5]

mÿmiyÀ: MÿmiyÀ. [83/b 17]

mièa: Mièa didükleri meşhÿr úara günlükdür yaàına mièa-i sÀile dirler ve èasel lebeni daòı dirler ammÀ lebeni günlük buòÿrına daòı iùlÀú olinur ve Türkice àiàla yaàı dirler òaàÀlbÀnu cüz'-i aèòamıdur. [84/b 3 - 5]

mevìzec: Mevìzec didükleri yabÀn üzimi siyÀh noòÿddan küçürek olur. [84/b 22 - 23]

óarfu' l-nÿn

nÀr: Áteş didükleri od. [85/a 12]

nÀrcil: HindistÀn cevizi didükleri büyük cevizdür. [85/a 17 - 18]

nÀrenc: Turunc ve mürekkebe úuruncuna daòı dirler. [86/a 3]

nÀrdin: NÀrdin didükleri sünbül-i rÿmiye dirler asÀrÿn kökine be zer. [86/a 17]

nercis: Zerrin úadeó daòı dirler ve úatmer ve nergis-i şehlà didükleri büyük nergis ki şÀh nergis daòı dirler ve deve úabani ve mercÀn didükleri küçük nergis-i müşgin ki àÀfi beyÀž degildür nebÀti şekildür kehrübÀ daòı dirler ve nergis-i kÀfÿri ki Rÿmda olmaz FirengistÀndan Rÿma getürmişlerdür ki a a fulya dirler. [86/b 8 - 11]

nişÀ: NişÀsta didükleri beyÀž şeydür ki buàdaydan iderler maèrÿf nişÀstadur. [87/a 2]

neèÀm: Deve úuşıdur. [87/a 13]

naènÀ: Türkiide nÀne dirler. [87/a 19]

nefù: Neft yaàı didükleri ki meşhÿrdür. [87/b 7 - 8]

nemmÀm: NebÀtÀtdan bir gökçek úoúulı otdur ki yapraàı ve aààÀnı uzun uzun olur marsama daòı dirler rÀyióası kendi vücÿduna delÀlet etdigiyçün nemmÀm dirler. [88/a 4 - 5]

neml: Úarincadur müfredi nemledür úarincalu yere arz-ı òÀtü'n-nemle dirler úarınca düşen úaèÀma úaèÀm-ı nemÿl dirler. [87/b 19 - 20]

nÀnòuvÀh: NÀnòuvah didükleri e kerefis toðumına be zer bir acı aú toðumdur Óabeşden gelür aèlÀsı òoş-bÿy ve azacuú úızilliaa mÀil olmaúdur baèzılar bu a kemmÿnü'l-melik ve kemmÿn-ı óabeşi dirler. [88/a 14 - 16]

nÿret: Kirec didükleri ki úaşdan yaúarlar. [88/b 3 - 4]

nÿşÀdur: NişÀdır didükleri şeydür. [88/b 15 - 16]

nîl: Çivid otıdır yapraına vesme dirler âaç ve âaúal boyar ve aâacına èiòlem daòı dirler ve çividü kendisine daòı nîl dirler. [88/b 23 - 89/a 2]

nîlyfer: Nîlyfer didükleri çiçek. [98/a 13 - 14]

óarfu' l-vÀv

vec: FÀrisiden muèarrebdür e ir kökidür. [89/b 19]

vedaè: Burma âadef dirler. [90/a 9 - 10]

verd: Gül didükleri güzel rÀyióalu çiçekdür gerçi her nesnenü çiçegine daòı gül dirler ve úızıl aú ve âarı güle daòı yine gül dirler. [90/a 19 - 21]

vesme: Çivid yapraıdır. [90/b 21 - 22]

óarfu' l-hÀ

hüdhüd: Alaca ibik dirler úuşdur. [91/a 4 - 5]

helilec: Helilec. [91/a 10]

helyyn: Bu a tilki úuyrıaı dirler baèızılar âapÀrine bu otu kökidür dirler FÀriside mÀrçýbe dirler. [91/a 23 - 91/b 2]

hindibÀ: NebÀtÀt envÀèııdan bir nevèdür iki ânııdır birisine býstÀni ki Türkiide acı mÀryl dirler ve birisine berrı ki Türkiide güneyik dirler. [91/b 15 - 16]

hey-y-u fÀriúyñ: VÀdi-i rými dirler bir otdur. [92/a 10]

óarfu' l-yÀ

yÀsemın: YÀsemın çiçegidür. [92/a 19]

yÀsemın-i aâfer: âarı yÀsemın ve úavşan çiçegi daòı dirler. [92/b 7 - 8]

yÀsemın-i aómer: Úızıl yÀsemın dirler gice açılır gündüz úapanur çiçegi úızıl ve uzunca ve alaca olur FÀriside şeb-güşÀ dirler. [92/b 12 - 13]

yÀúyt: YÀúyt didükleri òi-úıymet úızıl úaş. [92/b 16 - 17]

yebrýóu' â-âanem: èAbdü's-selÀm sirÀcü' l-úuùrub daòı dirler adam şekillü bir kökdür. [93/a 6 - 7]

yetýèÀt: Südlegen envÀèııdır. [93/b 2 - 3]

Osmanlı tıp literatüründe, yenilen içilen nesnelere insan vücudunda herhangi bir değişiklik meydana getiriyorsa bunlara deva denilmekteydi (Zülfikar-Aydın, 2005: 301). TENRT'teki madde başları da sadece nebati, hayvani ve madeni devaları ihtiva etmektedir. Eserin pek çok yerinde hastalıklardan, insan organlarından ve tedavi araçlarından bahsedilmesine rağmen bunların hiçbiri madde başı olarak alınmamıştır.

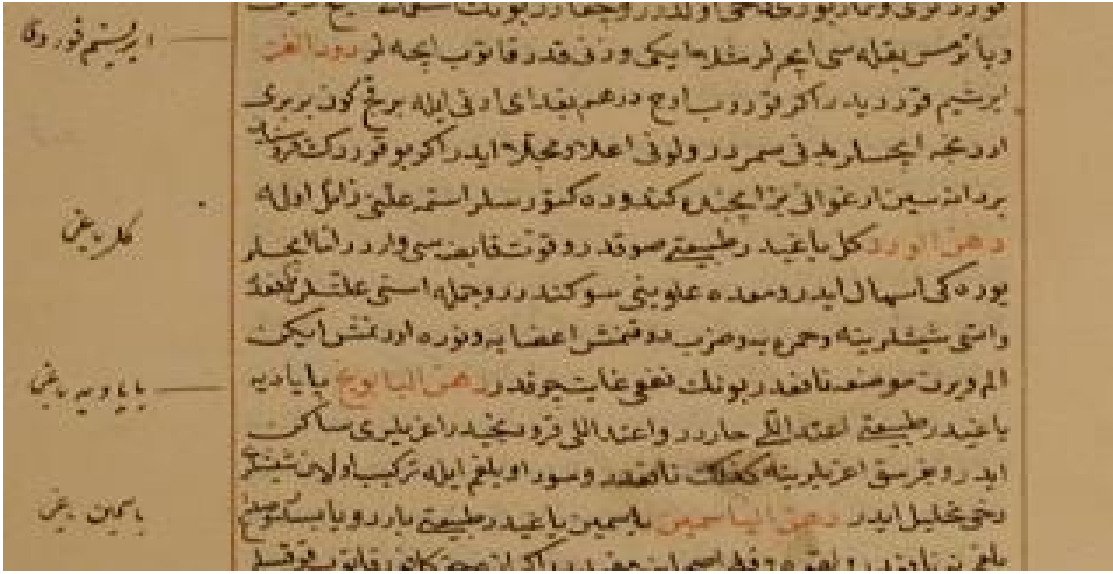
TENRT'te madde başı olarak alınan deva isimleri alfabetik olarak dizilmiştir. "Hemze" ve "elif" maddesiyle başlayan sözlük "ye" maddesiyle son bulmaktadır. Toplam 28 bölümden oluşan sözlükte "pe", "çe" ve "je" maddeleri bulunmamaktadır. "pe" harfiyle başlayan madde başı kelimeler "be" maddesinin içerisinde verilmiştir.

Madde başı kelimelerin harekelerinin verilmesinde belirli bir düzen yoktur. Bazı kelimelerin harekeleri verilirken bazılarının ki verilmemiştir. Harekeleri verilen kelimelerin neye göre seçildiğine dair bir bilgi de mevcut değildir:

cezer (bi'l-fetó ve't-taórik): HÀvuc ki keşür daòı dirler... [34/a 13]

ceblehenc: äarı diken toóumıdur cebel-i hindî dirler... [34/a 19 - 20]

Sözlükte, madde başı olarak seçilen kelimeler satır başına alınmamış, önceki maddenin bitiminden sonra yazılmıştır. Ancak bu kelimeler daha görünür kılınabilmek için, metnin geri kalanından farklı olarak, kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca madde başlarının Türkçe karşılıkları sayfa kenarına not edilmiştir:

(TENRT v. 39/b)

TENRT'te madde başı olarak seçilen kelimeler tek bir dile ait değildir. Arapça, Farsça, Yunanca, Türkçe, Berberice ve Latince gibi farklı dillerden kelimeler madde başı olarak alınmış, yer yer bu kelimelerin kökenleri hakkında bilgi verilmiştir:

ıùrilÀl ve'l-ıùrilÀl: İsm-i Berberîdür... [21/a 3 - 4]

baúlatü'l-óamúÀ: Ve recle ve farfaò ve óurfe èArabîdür... [30/a 19 - 20]

uşau: İsm-i FÀrisîdür... [24/b 2]

usüyödüs: İsm-i YÿnÀnidür... [23/b 15]

senÀ (bi'l-fetó ve'l-úaär): Bir aàacu yapraàıdur ki marazaya devÀ iderler eyüsi Mekkîdür a a nisbet idüb sinÀmekî dirler. [46/b 15 - 17]

meâirdiüys: Meâir maèryf ve meşhýrdur ki bir mürekkeb devÀdur cümle otlarını nefèi semýmÀtdan tecrübe olanlardan dur emrÀz-ı muòtelifeye daòı nÀfièdür úadim zamÀnda tiryÀú-ı meâir istièmÀl iderlerdi ol zamÀnda mülýk-

i YÿnÀnilerden nÀmina Diùÿs dirler anu zamÀnında óükemÀ terkib itdiler. [78/b 18 - 22]

behmen: Óarbkesen dirler bir kökdir ishÀl ve zaòir èilletini fi'l-óÀl giderdigi için Türkide óarbkesen dirler [31/a 1 - 2]

Madde başı olarak seçilen kelimelerin hangi dilden Arapça'ya geçtiği hakkında da bilgi verilmiştir:

kebere: Kebere didükleri ot aããaf daòı dirler FÀrisiden muèarrebdür. [65/a 7]

limÿn: Meshÿr yemişü adıdur YÿnÀn luàatinden muèarrebdür. [73/b 20]

Sözlükte madde başlarının anlamlandırılması konusunda standart bir tutum yoktur. Genellikle madde başı kelimelerin Türkçe karşılıkları verilmiştir. Bazen madde başlarının Türkçe karşılıklarıyla birlikte Arapça, Farsça, Yunanca, Latince karşılıkları ve bölgesel kullanımlarına da değinilmiştir:

lióyetü't-teys: Türkide teke äaúalı yemlik daòı dirler bir otdur bu a Mıãırda eönÀbu'l-òayl daòı dirler Rÿmide traòoboànun dirler lisÀn-ı Laùinde isúorçoza dirler. [71/b 1 - 3]

sÀsÀliyÿs: Bu a baèzı yerlerde Türkice bednÿs gözi dirler. [43/b 4]

bezr-i úauÿnÀ: Türkide úarnı yarıú ve baàa yapraàı toòumu dirler. [28/b 18]

besfÀyic: èArabisi azrÀsü'l-kelb ve teşmiz ve åÀúbü'l-baór ve åÀúbü'l-óacer ve kesirü'l-ercel dirler Türkide çıyan otı dirler ve besfÀyic daòı dirler. [29/b 5 - 7]

temir-i hindì: Baèzı èArab öÿmer daòı dirler Türkide demirhindìdür. [32/a 10]

åÀfesiYÀ: İsm-i YÿnÀnide seòÀb-ı berrinü äamàıdur teãny daòı dirler Türkide deryas dirler [32/b 14 - 15]

dÀrú'ã-ãini: Muèarrebèan dÀrçin FÀrisi ve Türkide daòı dÀrçin dirler. [38/b 22]

faurÀsÀliyÿn: İsm-i YÿnÀnidür yabÀn kerevizi dimekdür èArabide kerefisü'l-cebeli ve FÀriside kerefis-i kýhi dirler. [57/b 9 - 10]

lÀàiye: äıàır úuyruàı ve ballú öldüren daòı dirler YÿnÀnide belÿüi daòı dirler. [69/b 10]

Sözlükteki madde başı kelimeler tekil durumdadır. Bazı Arapça madde başlarının açıklanması sırasında kelimelerin çoğul şekillerine de değinilmiştir:

úabce: Keklik úuşı cemèi úubac ve úıbÀc gelür. [58/b 20]

leben: Súd cemèèi elbÀn gelür. [69/b 16 - 17]

Pek nadir olsa da, Arapça madde başlarının çoğul şekillerinin kullanıldığı görülür. Bu durumda açıklama kısmında kelimenin tekil şekline yer verilmiştir:

neml: Úarincadur müfredi nemledür. [87/b 17]

Hezarfen Hüseyin Efendi'nin sözlüğü oluştururken madde başı kelimelerin alfabetik sırasına çok fazla riayet ettiğini söylemek mümkün değildir. Zira aynı babda yer alan madde başı kelimelerin zaman zaman yanlış sıralandığı görülmüştür:

mÀmiâÀ: MÀmiâÀ didükleri ota Türkide äarılıú otı dirler öaşòÀş1-1 maúrÿnu ve öaşòÀş-1 sevÀóilü bir nevèidür. [76/a 16 - 18]

mÀöeryÿn: Südlegen nevèidür òÀm lÀden daòı dirler. [76/b 14]

mÀmirÀn-1 kebir: Türkide úaramuú köki dirler èirúú'ã-ãufr dirler boyacılar úullanur.

Eserde, kelimelerin anlamlandırılması konusunda düşülen yanlışlara değinilmiş ve bu yanlışların düzeltilmesi yoluna gidilmiştir:

mÀhÿdÀne: Südlegen toðumıdur óabbu'l-mülÿk dirler eùıbbÀ àalaüa düşüb baèzılar mülÿk ve selÀùin isimlerinde bunu daòı óabbü's-selÀùin diyü àalaü itdiler ammÀ óabbü's-selÀùin mÀhÿdÀne degildür bu bir öirÀèdan uzun olur boàunlı barmaú úadar olur yanlarından yapraúları bÀdÀm yapraàına be zer daòı büyük olur ucında degermice pÀnbÿú úozaàı gibi küçük àılÀfı olur ve içinde üçer dÀnesi olur beyÀž úatlu şekillü kendi istièmÀl olunmaz óabbı ve lebeni yaèni südi istièmÀl olunur.

Sözlükte, birden fazla yazılış şekline sahip olan madde başı kelimelerin imlaları hakkında açıklamalar yapılmıştır:

óarmal (bi'l-fetó): Yüzerlik otı óÀ ile ve òÀ ile daòı luàatdür [35/b 10 - 11]

öi'b: Úurd hemze ile ve hemzesiz luàatdür [40/a 12]

limÿn (bi'l-fetó): Meşÿr yemişü adıdur YÿnÀn luàatinden muèarrebdür ve az olur ki nÿnı ısıúÀt idüb limÿ dirler [73/b 20 - 21]

Hezarfen Hüseyin Efendi eserinde, bazı madde başlarının özel isim mi yoksa cins isim mi olduğuna dair bilgiler de vermektedir:

temr: ÖurmÀ yemişi ism-i cinsdür vÀóidesinde temre dirler.. [32/a 5]

TENRT'te, farklı dillerde aynı anlama gelen veya aynı dilde anlamdaş olan kelimelerin madde başı olarak kullanıldığı görülür. Bu durumda madde başı kelime ilk geçtiği yerde açıklanır. Sonraki tekrarlarda kelime açıklanmaz, sadece kelimenin anlamı verilir ve ilk geçtiği yere atıf yapılır:

èunâul: Àüa äoàanıdur bunu tafâili elif bÀbında öikr olunmuşdur esúil deyü. [54/b 11 - 12]

lisÀnü'l-baór: SıbiyÀ yaèni mürekkeba balııdır baèzılar dil balıàı didiler baèiddür sìn bÀbında sıbiyÀ diyü öikr olunmuşdur. [72/b 7 - 8]

Sözlükteki madde başlarının açıklanması sırasında, madde başı kelimeyle ilgili bazı kavramların da açıklandığı görülür:

encüdân: Úaãni aàacı dirler meórÿâ bunu kökidür òiltiâ bunu zamâidur ammâ óiltiâ-i müntin didükleri zamâ-1 encüdân-1 müntin dirler encüdân-1 rÿmi didükleri sâsâliyÿsdur ki toóumuna kâşim dirler. [26/b 5 - 7]

âelc: Úar didükleri nesne cemèi âülÿc gelür ùoluya celid dirler. [33/a 2]

Madde başı olan devaların çeşitli dillerdeki karşılıkları verildikten sonra fiziki özellikleri, türleri, tabiatları yetiştirme yerleri gibi pek çok özellikleri hakkında bilgi verilir. Ancak bu durum bütün madde başları için geçerli değildir:

bâdyân: Bâdyân didükleri bir yaãâıca güzel râyióalı Óıtâÿi bir şeydür úóúusı râziÿâne gibi râyióası vardır ortasında keçi boynuzu çekirdeği gibi toóumları olur bâdyâne demek ââlibâ Hind Fârisi lisânında yıl sürücü demek olur dirler. [28/a 6 - 9]

yetÿeât: Súdlegen envâeidur İbn-i Bayûâr ve Münhâc ve sâir müfredât aãóâbı yetÿeât yedi nevêdür dimişler meâelâ bir nevèi eâşrdur eArabda ve Yemende ve Öorasânda çoú olur bir şekerdür kim eâşr didükleri aàaca gökden yaaar ol aàacu çiçegini ve dallarını mevzÿeundan alurlar ikinci şebrem aàacı súdlegenidür ki bÿstânlarda ve âu kenârında biter boâumlu úamış gibi olur yapraâı taròÿn yapraâı gibi olur ve baldırı úızıl şekil olur üçüncü nevèi lââiyedür lââiye didükleri súdlegendür dirler Türkide âiâir úuyruâı dirler dördüncü nevèi eârûnşâdur Türkide aâlan ayaâı dirler bu otu istiêmâl eyledükleri kökidür şalâam gibi úara köki vardır buòÿr-1 meryem daòı dirler beşinci mâöeryÿndur bu daòı súdlegen nevèidür siÿâh nevèine kemâliyÿn ve óâmâliyÿn daòı dirler yetÿeâtdandur Türkide úunapa ve úalaba daòı dirler altıncı benûâfilyÿn dirler eArabide zÿ-1 òamse evrâú ve Türkide ayıd aàacı dirler yedinci mâhÿdânedür súdlegen toóumıdur óabbü'l-mülÿk daòı dirler bunu levni úızillîâa mâildür bir òirâedan uzun olur boâunlîâı parmaú úadar olur yanlarında yapraúları bâdem yapraâına be zer ve daòı büyük olur bunun degermice noòÿd gibi müdevver âllâfı ve içinde üçer dânesi olur burçaú úadar büyük olur ve úaeâmı úatlu şekillü olur bu meşÿr olan súdlegenlerdür [93/b 2 - 17]

Hezarfen Hüseyin Efendi'nin, sözlüğünü oluştururken pek çok kaynaktan faydalandığı görülür. Yer yer şahsi tecrübelerine ve görüştüğü kişilerin şahitliklerine başvurduğu eserinde genellikle klasik İslam ve Yunan tıbbının önde gelen hekimlerinden ve bu hekimlerin eserlerinden alıntılar yapar:

baùù: Úaz didükleri úuş cemèi buù ve biùâù gelür İsóâú úavli üzere cümle úuyÿrdan ıssıdur Münhâc ve Íótiÿârât ve İbn-i Bayûâr úavilleri üzere úaz eti ziyâde óarâretlü ve ruÿÿbetlüdür... [30/a 12 - 14]

âamâ: Aàac âaúızı ve aàac küsbesi ve zamú daòı dirler úabièatı Câlinÿs úavli üzere muètedildür (...) úavl-i ââóib-i

Tauvım úan tükürenlerde fàide ider CÀlinÿs baàirsaàı úavi ider ve cimÀèı ziyÀde ider ve Desúÿridÿs èaúlı tiz ider Fÿlis úavli bedeni úavi ider bedeli keàirÀdur úavl-i Tauvım muàliói sirkedür [49/b 1 - 7]

kehrübÀ: KehrübÀr didükleri cevz-i rÿmi aàacını (7) àamàıdur bunu óaúúında çoú úıl ü úÀl eylemişlerdür lÀkin bu faúir İsvec vilÀyetinden (8) gelüb şeref-i islÀm ile müşerref olmuş Muóammed aàa nÀm bir ehl-i maèrifet ve èilm-i úıbbdan behremend (9) riyÀziyyÀtdan ve èilm-i hendeseden óaberdÀr èaúlı kÀmil bir adam ile görüüb yedinci iúlim sükkÀnından olmaàla bu kehrübÀnu keyfiyyetinden su'Àl eyledügümde cevÀb virdi ki... [68/b 6 - 10]

Klasik tıp anlayışına göre her devanın, insan vücudunda oluşturduğu etkiye göre bir derecesi vardır. Bir deva, ilk alınışında değil de ikinci alınışında etki gösteriyorsa birinci derecede; ilk alınışında etki gösteriyorsa ikinci derecede; ilk alındığında aşırı etki gösteriyorsa üçüncü derecede; alındığında ölümcül etkiler gösteriyorsa dördüncü derecede olarak değerlendirilir (Zülfikar-Aydın, 2005: 305). Sözlükteki madde başı devaların hemen hepsi söz konusu derecelendirmeye tabi tutulmuştur:

kemmÿn: Kemmÿn-ı nebaúı ki óÀlÀ mevcÿd bulunub istièmÀl eyledükleri kemmÿnu úabièatı MÀsercÿye úavli üzere ikinci derecede óÀr ve yÀbisdür baèzılar óarÀret ve yübÿsetde üçüncide didiler [67/b 19 - 21]

TENRT'teki madde başı devaların bünyelerindeki özelliklere göre sıcak (har), soğuk (barid), kuru (yabis) ve yaş (ratb) olarak sınıflandırıldığı görülür:

levzü'l-mürr: Acı bÀdemdür aèlÀsı büyük ve yaàlu ve àÀyet acı ola úabièatı Mesió úavli üzere üçüncü derecede óar ve yÀbisdür baèzılar ikinci derecede óÀr ve yÀbisdür didiler. [73/a 12 - 14]

Sözlükte, madde başı olarak alınan devaların kullanım miktarları (miktâr-ı şerbeti), yerlerine konulabilecek maddeler (bedel) ve yan etkilerini azaltıcı maddeler (muslih) hakkında da bilgiler verilmiştir:

úıàà'ü'l-óimÀr: (...) miúdÀr-ı şerbeti iki dirhemdür bunu muàliói àamà-ı èarabidür ve keàirÀ ve gül úurusıdur [59/a 9 - 17]

lisÀnu'l-èaàÀfir : (...) miúdÀr-ı şerbeti toðumı bir dirhem yapraàı ve úabuàı iki dirhemdür ziyÀdesi baş aàrıdır illÀ benefşe ve gül yaàı ıàlÀó ider bunu bedeli úızıl tÿderidür. [72/a 12 - 20]

TENRT'in üçüncü bölümünde Osmanlı alfabesine göre dizilmiş ve 28 babda toplam 173 madde başı kelimededen oluşan kısa bir sözlük mevcuttur. Sözlükte madde başı olarak bulunan terimler şunlardır:

óarfü'l-elif

elmÀs [97/b 4], **ÀàÀbièu'ã-ãaúar** [97/b 8], **isúıl** [97/b 10], **asÀrÿn** [97/b 11], **utruc** [97/b 12], **afÿÿn** [97/b 13], **aøeryÿn**

[97/b 14], **encüdÀn** [97/b 15], **ebhel** [97/b 16], **eftimÿn** [97/b 17], **üsrüb** [97/b 18]

óarfü' l-bÀi

baúar [97/b 20], **baàal** [97/b 21], **bÀz** [97/b 22], **bÿm** [97/b 23], **berdiyy** [98/a 2], **belesÀn** [98/a 3], **bezr-i kirÀs** [98/a 5], **baúlatü' l-óamúÀ** [98/a 6], **bÀdryc** [98/a 7], **buòÿr-ı meryem** [98/a 8], **bÿraú** [98/a 9], **bellÿù** [98/a 10], **bÀd-zehr** [98/a 10], **billÿr maèdeni** [99/a 5]

óarfu' t-tÀi

timsÀó [99/a 6], **tìn** [99/a 8], **tuffÀó** [99/a 9], **tÿt** [99/a 10], **tÿt-ı esved** [99/a 11], **türmüs** [99/a 12], **tÿtiyÀ** [99/a 14]

óarfü' á-áÀi

áÿm [99/a 15]

óarfü' l-cim

cemel [99/a 16], **cÀmÿs** [99/a 5], **cerÀd** [99/a 19], **cınùıyÀnÀ** [99/a 19], **cezer** [99/a 20], **cırcır** [99/a 21], **cüllÀb** [99/a 22], **çÿb-ı çini** [99/b 1], **çÀvşır** [99/b 5], **cizè** [99/b 5], **cevz** [99/b 6]

óarfu' l-óÀ

óimÀr [99/b 7], **óubÀrÀ** [99/b 8], **óulbet** [99/b 8], **óummÀã** [99/b 9], **óanôal** [99/b 10], **óımmaã** [99/b 11], **óandeúÿú** [99/b 12], **óadid** [99/b 14], **óarır** [99/b 15]

óarfu' l-òÀ

òinzır [99/b 23], **òanÀfis** [100/a 1], **òuùùÀf** [100/a 3], **òuld** [100/a 4], **òuffÀş** [100/a 6], **òarbaú-ı ebyaž** [100/a 8], **òauımi toouııı** [100/a 9], **òıyÀr** [100/a 10], **òass** [100/a 11], **òırvaè** [100/a 12]

óarfu' d-dÀl

dık [100/a 14], **dübb** [100/a 16], **dıflÀ** [100/a 17], **durÿnc** [100/a 19]

óarfu' ð-ðÀl

ði'b [100/a 20], **ðeheb** [100/a 21]

óarfu' r-rÀi

raòam [100/a 22], **rÿbiyÀn** [100/a 23], **ruteylÀ** [100/b 1], **rummÀn** [100/b 3], **rÀvend** [100/b 3], **rÀziyÀne** [100/b 5], **reclè** [100/b 6], **rÀsin** [100/b 7]

óarfu' z-zÀi

zebıb-i aómer [100/b 8], **zeytÿn** [100/b 10], **zenbÿr** [100/b 11], **zaèferÀn** [100/b 12], **zirÀvend** [100/b 13], **zebedü' l-baór** [100/b 15], **zencefre** [100/b 16], **zeberced** [100/b 18]

óarfu' s-sın

serùÀn [100/b 22], **sulaófÀ** [100/b 23], **sinnevr** [101/a 1], **sünbül** [101/a 2], **sÀdec-i hindı** [101/a 3], **saúmÿniyÀ** [101/a 4],

saúanúyr [101/a 5], **seöÀb** [101/a 6], **semmÿr** [101/a 7], **sincÀb** [101/a 11]

óarfu' ş-şin

şeylem [101/a 14], **şÿniz** [101/a 15], **şÀh bellÿù** [101/a 16], **şìò** [101/a 18], **şehdÀnec** [101/a 18], **şauÀyíúu'n-nuèmÀn** [101/a 20], **şibiâ** [101/a 21], **şarÀb** [101/a 22], **şeb** [101/a 23]

óarfu' ã-ãÀd

ãáuar [101/b 1], **ãabır** [101/b 2], **ãadef** [101/b 3], **saúız** [101/b 4], **ãamà** [101/b 5]

óarfu' z-zÀd

êifdaè [101/b 6], **êabuè** [101/b 7]

óarfu' ù-ùÀi

ùÀvÿs [101/b 9], **ùalú** [101/b 10]

óarfu' ô-ôÀ

ôaby [101/b 12]

óarfu' l-èayn

èaúíú [101/b 13], **èuúÀb** [101/b 20], **èusfÿr** [101/b 21], **èanz** [101/b 22], **èankebÿt** [102/a 1], **èaúreb** [102/a 2], **èalau** [102/a 3], **èinebu'â-âaèleb** [102/a 5], **èafã** [102/a 5], **èasel** [102/a 7]

óarfu' l-àayn

àurÀb [102/a 8], **àÀr** [102/a 9], **àÀriúÿn** [102/a 10]

óarfu' l-fÀi

firÿzec [102/a 11], **feres** [102/a 18], **fÀre** [102/a 19], **fil** [102/a 20], **fücl** [102/a 21], **fÿdenc** [102/a 22], **füvve** [102/a 23], **fÿl** [102/b 1], **fustuú** [102/b 3], **favÀniyÀ** [102/b 4], **fulful** [102/b 5]

óarfu' l-úÀf

úÁuum [102/b 6], **úuùn** [102/b 8], **úunfuõ** [102/b 12], **úummel** [102/b 14], **úaùrÀn** [102/b 16], **úurùum** [102/b 18], **úíááÀ'** [102/b 20], **úalúand** [102/b 21]

óarfu' l-kÀf

kibrìt [102/b 22], **kÀfÿr** [103/a 1]

óarfu' l-lÀm

laèl [103/a 3], **lü'lü'** [103/a 6], **laúlaú** [103/a 9], **lyf** [103/a 10], **levz** [103/a 11], **lisÀn-ı àevr** [103/a 12]

óarfu' l-mim

mercÀn [103/a 13], **merdegÿş** [103/a 19], **mulÿòiyÀ** [103/a 20], **merúaşışÀ** [103/a 20], **mıúnÀüs** [103/a 22], **mürdeseng** [103/a 22]

óarfu' l-nÿn

nilyfer [103/a 23], **nÀnòuvah** [103/b 1], **nemmÀm** [103/b 3], **neml** [103/b 4]

óarfu' l-vÀv

verd [103/b 1], **veòşirek** [103/b 6], **vec** [103/b 7]

óarfu' l-hÀ

hüdhüd [103/b 8], **hindibÀ** [103/b 1]

óarfu' l-yÀi

yÀúýt [103/b 12], **yÀsemìn** [103/b 13], **yaúúìn** [103/b 14]

Bu sözlükte madde başı olarak alınan devaların anlamlarına, özelliklerine, çeşitlerine, kullanım dozlarına ve yan etkilerine sadece birkaç madde başında değinilmiştir. Burada daha ziyade ele alınan devaların ne amaçla ve nasıl kullanılabileceğine dair kısa bilgiler verilmiştir:

òuffÀş: Eger beynini ãòàn äuyıyla úarışdurub göze çekseler göze inen äuya fÀide ider. [100/a 6 - 7]

şeylem: Eger saóú idüb òanÀzirü üzerine ursalar düşürür ve cerÀóatlerü aúıdır. [101/a 14 - 15]

İkinci bölümdeki sözlükten farklı olarak, bu bölümdeki sözlükte tedaviyle ilgisi olmayan halk inanışlarına da yer verildiği görülür:

úummel: Yaèni kehle eger dilerse óÀmile òatunu úarnındaki erkek mi yoòsa dişi mi ol òatunu südinden avucu içine bir kehleyi úoyub üzerine süd äãarsa eger südden çıúabilürse dişi olur çıúamazsa erkekdür [102/b 14 - 16]

hindibÀ: Gün òòamadın bir aàac úazıú ile kökünü úoparub işige úoya ve diye ki fülÀn oàlu fülÀnu bevÀsirin nice úurısın ol adamu bevÀsiri úurıya dise ol adamu bevÀsiri úurur bi-iõn-illah-i teèÀlÀ úurur [103/b 9 - 12]

Sonuç

17. yüzyıl âlimlerinden Hezarfen Hüseyin Efendi tarafından yazılan TENRT içerisinde birbirinden bağımsız iki sözlük barındıran tıbbî bir eserdir. Eserin sözlük bölümlerinde toplam 605 madde başı kelime bulunmaktadır. Bu madde başı kelimelerin 381'i bitki ve bitkisel ürün adı, 96'i hayvan adı, 37'si hayvansal ürün adı, 62'si maden ve madenî ürün adı, 17'si yiyecek ve içecek adı, 8'i tedavi amaçlı terkip adı, 4'ü de diğer tedavi ürünlerinin adıdır. TENRT'teki sözlükler madde başlarının alfabetik sırasına riayet edilmemesi, madde başı terimin başka bir terimle karşılanması ve madde başı kelimelerin açıklanmasında standart bir yöntem kullanılmaması gibi pek çok hatayı barındırmasına rağmen dönemin tıp ve eczacılık terimlerini geniş bir şekilde izah etmesi bakımından oldukça önemli bir eserdir.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, A. Adnan (1982). *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Ahterî Mustafa Efendi, (2009). *Ahterî-i Kebir* (Haz. H. A. Kırıkkılıç, Y. Sancak) Ankara: TDK Yayınları.
- AKSAN, Doğan (2007). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BAYAT, Ali Haydar (2010). *Tıp Tarihi*, İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları.
- BAYTOP, Turhan (2007). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- BEDEVIAN, K. Armenag (1936). *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names in Latin, Arabic, Armenian, English, French, German, Italian and Turkish Language*, Kahire: Argus and Papazian Presses.
- CANPOLAT, Mustafa - Zafer Önler (2007). *Edviye-i Müfrede*, Ankara: TDK Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2005). *Osmanlıca- Türkçe Lûgat*, Ankara: Aydın Yayınları.
- DİLÇİN, Cem (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- DOĞAN, Şaban (2009). "15. Yüzyıla Aait Bir Tıp Terimleri Sözlüğü: Terceme-i Akrabâdîn'i İstilah Lügati", *Turkish Studies*, Volume 4/4 Summer, s. 250-316.
- HEZARFEN HÜSEYİN EFENDİ, (?). *Tuhfetü'l-Erîbin-Nâfi'a lir-Rûhânî ve'-Tabîb*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi nr. 4486.
- HOOPER, David (1937). *Useful Plants and Drugs of Iran and Iraq*, Chicago: Field Museum of Natural History, Volume IX, Number 3.
- İLGÜREL, Mücteba (1998). "Hezarfen Hüseyin Efendi", *İslam Ansiklopedisi*, C 18, s. 544-546.
- KANAR, Mehmet (2010). *Farsça- Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.
- KANAR, Mehmet (2009). *Arapça- Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.
- KARAAĞAÇ, Günay (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- MENINSKI, Mesgnien (2000). *Turcicae- Arabiace- Persicae Lexicon I-II-III-IV*, (Haz. Mehmet Ölmez), İstanbul: Simurg Yayınları.
- Mütercim Asım Efendi (2000). *Burhân-ı Katı* (Haz. M. Öztürk, D. Örs), Ankara: TDK Yayınları.
- ÖNLER, Zafer (2004). "XIV.-XV. Yüzyıl Tıp Metinlerinde Türkçe Bitki Adları" *Kebikeç*, S.18, s. 273-301.
- ÖNLER, Zafer (1985). "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimleri", *TDAY Belleten*, s.89-130.
- ÖNLER, Zafer (1990). "14 ve 15. Yüzyıl Anadolu Türkçesi Botanik Terimleri", *Journal of Turkish Studies*, Volume 14, (Fahir İz Armağanı), s. 357-392.
- ÖNLER, Zafer (1999). *Celâlüddin Hızır Paşa, Müntahab-ı Şifâ II Sözlük*, Ankara: Simurg Yayınları.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2001). *Kitâbü'l Mühimmât*, Ankara: AKM Yayınları.
- REDHOUSE, Sir James (2006). *Turkish and English Lexicon*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- SAMİ, Şemseddin (2005). *Kamusu Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- SARI, Mevlüt (1984). *El-Mevârid, Arapça Türkçe Lûgat*, İstanbul: İpek Yayınları.
- SERTKAYA, O. Fikri (1997). "Uygur Tıp Metinlerine Toplu bir Bakış", *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*. 4 - 7 Eylül 1989 Ankara. (Hazırlayanlar: Azize Aktaş Yasa - Sevilay Oktay Atılğan, Ankara: AKM Yayınları.
- STEINGASS, F. (2005). *Persian- English Dictionary. Including The Arabic Words And Phrases To Be Met With İn Persian Literature*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

- STEINGASS, F. (2005). *Arabic-English Dictionary*, London.
- TDK (1993). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.
- TOKAÇ, Mahmut (2006). "Osmanlı Dönemi Türkçe Tıp Yazmaları", *Osmanlılarda Sağlık*, İstanbul: Biofarma İlaç Sanayii ve Ticaret A.Ş.
- TULUM Mertol (2011). *17.Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: TDK Yayınları.
- TUZLACI, Ertan (2006). *Türkiye Bitkileri Sözlüğü*, İstanbul: Alfa yayınları.
- UNAT, Ekrem Kadri, Ekmeleddin İhsanoğlu, Suat Vural (2004). *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YAVUZASLAN, Paşa (2009). *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*, Ankara: Tigem Yayınları.
- ZÜLFİKAR-AYDIN, M. Bedizel (2005). "Osmanlı Tıbbında 'Müfred Deva' Kullanımı ve 'Müfredat' Eserlerinin Genel Özellikleri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VI/2, s. 299-315.

KISALTMALAR

TENRT: Tuhfetü'l-Erîbin-Nâfi'a lir-Rûhânî ve'-Tabîb